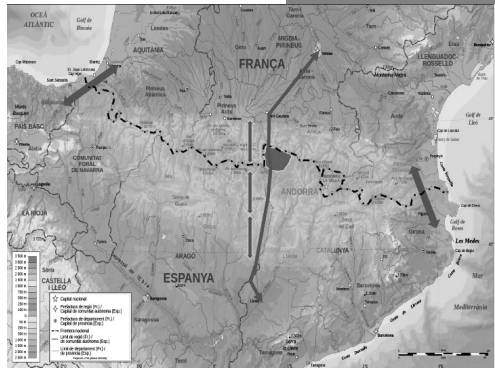

La relació de l'Aran amb la plana de Lleida al llarg del temps

Introducció

El Pirineu és la frontera nord del país, però la línia política no coincideix amb la divisòria d'aigües, la que podríem considerar com la més natural, per la qual cosa aquella esdevé una frontera totalment artificial. Prova d'això són, a més dels vincles culturals entre un vessant i l'altre de la serralada, les tres excepcions en les quals la línia oficial separadora segueix criteris diferents. Això passa a la Cerdanya, tristament dividida pel Tractat dels Pirineus, el qual posava fi, l'any 1659, d'una manera ben traumàtica per a Catalunya, a una llarga guerra de més de trenta anys entre Espanya i França. Després hi ha el curiós cas d'Andorra, que pels conflictes de propietat entre els senyors que hi tenien dret, ha esdevingut un estat independent des del 1278. Finalment hi ha l'Aran, que tot i predominantment encarat cap al vessant atlàntic, ha mantingut des del segle XII una vinculació política amb els regnes del sud, ja que no podia esdevenir un país independent de dret, ho aconseguia així de fet. Des de Lleida estant, la relació amb la llunyana terra aranesa sembla de vegades gairebé inexistent, però simplement si parem una mica d'atenció als condicionants geogràfics, històrics i polítics podem comprovar que al llarg del temps hi ha hagut un lligam entre l'Aran i la plana de Lleida més constant i real que allò que a primera vista podia semblar per la distància

La part meridional del Pirineu té una sèrie de serralades, o Prepirineu, que doblen la distància que hi ha fins a arribar a la plana lleidatana respecte a la que hi ha per la banda nord. Els passos més fàcils són pels seus extrems est i oest. Pel mig hi són les muntanyes més altes, de totes maneres l'Aran mostra una relativa facilitat de pas i afavoreix la relació directa entre Tolosa i Lleida des de sempre

Joan-Ramon González i Pérez, arqueòleg, i Maria José Atienza i Averós, historiadora, Associació Amics de la Seu Vella de Lleida

física i la diferència cultural existent. El propòsit d'aquesta comunicació és posar de manifest la vinculació que sense cap dubte ha existit entre dos territoris que d'alguna manera estaven condemnats a relacionar-se, menys del que hauria estat desitjable, però més del que es pot pensar en un primer moment.

Una geografia separadora?

La ciutat de Lleida està al mig de la depressió nord-oriental de la vall de l'Ebre o més coneguda com la Depressió Central Catalana, és a dir la plana d'Urgell, que a l'entorn de la capital del Segrià es coneix com a plana de Lleida, que cap a l'oest té continuïtat en la Llitera. Lleida està gairebé equidistant de Barcelona i Saragossa, al mig de la ruta natural que comunica la costa mediterrània amb la part central de la vall de l'Ebre. Aquesta vocació de ciutat intermèdia la té des de l'època romana, si bé llavors era entre Tàrraco i Caesaraugusta. En aquest sentit val la pena de recordar que la posició interior de la vella llerda ha fet que tingui una vocació marítima resolta gràcies a la relativa proximitat de les platges tarragonines, sobretot Salou i Cambrils, que esdevenen sobretot als estius gairebé barris lleidatans, compartits també amb aragonesos i més darrerament amb altres turistes europeus.

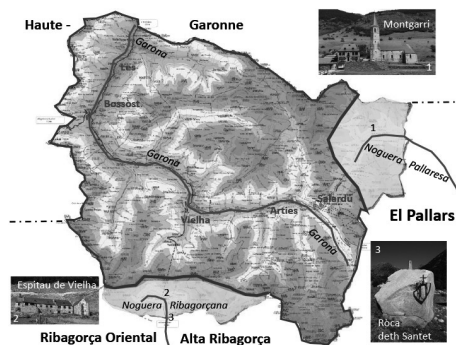
Hem comentat la posició de Lleida en l'eix est-oest, però la situació en l'eix nord-sud és igual o potser una mica més important. No cal dir que la vall del Segre és una esplèndida via de comunicació natural entre les terres pirinenques i les ebreques. El Segre, a més de ser el principal riu de Catalunya i l'afluent més important de l'Ebre, té la peculiaritat d'un recorregut atípic: neix a la cara nord del pic del Segre, prop del Puigmal, i de seguida gira cap a l'oest fins a la Seu d'Urgell, llavors baixa cap al sud fins a Artesa de Segre, on torna a dirigir-se cap a l'oest fins a Camarasa i llavors cap al sud a través de la Plana, però a partir d'Alcarràs i fins a trobar l'Ebre a Mequinensa es posa en una zona estreta i cada cop més muntanyosa: el Baix Segre. Aquesta mena d'autopista natural per comunicar la plana amb la muntanya té tres grans rius que complementen aquest paper de camí nord-sud: el Cinca (amb els grans afluents orientals: l'Èsera i l'Isàbena), la Noguera Ribagorçana i la Noguera Pallaresa, sense menystenir la Valira, però de recorregut més curt. La baixada directa amb cabals importants, avui controlats pels diversos embassaments, donen la peculiaritat hidrogràfica a la vall del Segre i al seu paper de comunicar des d'èpoques prehistòriques les terres del Pirineu amb les de la plana.

De totes maneres cal reconèixer que el camí no era fàcil, especialment pels diversos congostos que les aigües han format tallant les barreres de les serres prepirinenques que caracteritzen la banda meridional del Pirineu; si ens limitem solament a les dos Nogueres, per ser les més directament implicades amb l'Aran, tenim de sud a nord els passos de Fet, Montrebei i Escales per la Ribagorçana; Coscoll, Terradets i Collegats per la Pallaresa. Aquí rau, com ja s'ha dit, una de les peculiaritats del vessant sud pirinenc respecte del septentrional. Concretament les diverses serres paral·leles que formen el Prepirineu i que no solament donen dificultat al viatger, sinó que allunyen en gairebé el doble la distància que hi ha des del mig de la plana fins al cor de la gran serralada, respecte al panorama que tenim pel nord, on el Pirineu va perdent alçada sense trobar gairebé cap obstacle

important per als rius que es formen, com pot ser el cas de la gran Garona, que amb excepció del Pont de Rei i de Sent Biat en cosa de 60 quilòmetres arriba a Montrejaum a la gran plana gascona.

Aran mediterrània

La Val d'Aran és al vessant atlàntic del Pirineu, però no tot el territori aranès té aquesta circumstància geogràfica, ja que si mirem els límits topogràfics comprovarem que ultrapassen una miqueta la serralada axial cap al vessant mediterrani. Concretament, formen part del territori aranès les capçaleres del riu Noguera Ribagorçana i Noguera Pallaresa. El primer recordem que neix al peu del Tuc de Molières, prop de l'hospital de Vielha, i que la Ròca del Santet, a un parell de quilòmetres de la

Els límits de l'Aran polític no coincideixen amb els geogràfics. Per la banda nord-est no acaba al Plan de Beret sinó que segueix els inicis de la Noguera Pallaresa més enllà de Montgarri. Per la banda sud fa el mateix respecte a la Noguera Ribagorçana, la Ròca del Santet marca la porta de la Val abans de l'Espitau de Vielha i de l'actual túnel

de la boca sud del túnel, vora la carretera N-230, marca l'entrada formal al territori aranès i és objecte d'una simpàtica llegenda per tal d'explicar per què el límit entre la Ribagorça i l'Aran no és al cim del port de Vielha. Per la banda oriental tenim que la Noguera Pallaresa neix al pla de Beret, per a alguns a tocar a la font de la Garona, si bé sembla més lògic que la vall de Ruda sigui la veritable capçalera del gran riu occità. Tanmateix sí que no hi ha cap dubte que el riu pallarès sí que ho fa en aquell ben indret aranès i que fins ben passat Montgarri, a una bona desena de quilòmetres, no entra en territori català.

En aquest sentit m'agrada recordar que quan a Lleida bevem la bona aigua de l'aixeta, que ens arriba a partir de la peixera de Pinyana, al terme de Castillonroi, estem bevint aigua de la Val d'Aran! Evidentment, al llarg del seu recorregut fronterer entre l'Aragó i Catalunya, la Noguera Ribagorçana va creixent gràcies als diversos afluents que es troba; però l'origen del preuat líquid, que també porta la fertilitat esplendorosa als secs camps del Segrià, està a tocar de l'avui principal porta de l'Aran: el túnel de Vielha.

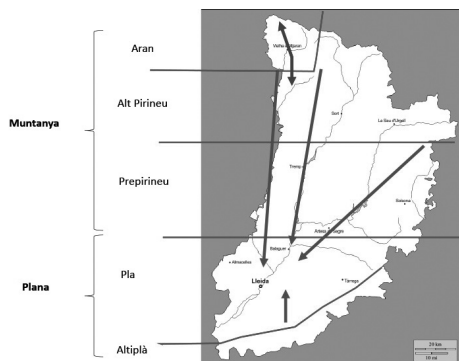
Passant les muntanyes

Els primers versos de l'himne d'Aran –“Aqeres montanhes / que tan nautes son / m'empèishen de véder / m'ens amors a on son”– fan referència a la realitat orogràfica que separa la Val de les terres ribagorçanes i pallareses; si bé la serralada de la Maladeta no toca directament amb l'Aran i els tres mil que sí que ho fan són més discrets, com el Molières o el Besiberri Nòrd, cal reconèixer que la simbòlica cota no influeix especialment per fer difícil el pas d'un costat a l'altre de la serralada axial, sobretot segons ens allunyem dels mesos de l'estiu. Aquesta circumstància que tant ha influït en la història i la cultura

de l'Aran canvià definitivament al segle xx amb la construcció de la carretera que a partir de 1924 feia factible el pas dels vehicles a motor pel port de la Bonaigua. Però sense cap dubte la construcció del túnel de Vielha ha estat l'obra que més ha modificat els costums i les maneres de viatjar d'una banda a l'altra de la serralada. Primer fou el túnel dit d'Alfonso XIII, que a partir de 1948 facilità considerablement l'arribada, o la partida, al país aranès; molt millorat des del 2007 pel nou vial soterrani anomenat Juan Carlos I.

No cal, o potser sí, recordar que els dos passos esmentats van a buscar els dos rius, la Pallaresa un i la Ribagorçana l'altre, que com ja hem dit porten de manera natural directament cap al Segre i cap a les terres de la plana meridional presidida per Lleida. Si bé cal reconèixer que les primeres línies d'autobús solament ho feien per la Bonaigua, i abans de 1924 es quedaven a peu de port; però el més curiós és que, per exemple, la pionera Pirenaica Pallaresa, creada l'any 1912, partia de Tàrrega, on els seus viatgers potencials arribaven en tren des de Barcelona, primer fins a Gerri de la Sal, després Sort i més endavant Esterri. Va caldre esperar al 1925 perquè l'empresa Alsina-Graells, creada cinc anys abans, comunicés Ponts amb Lleida i així ja es podia pujar a l'Aran en autocar, tot i que calia transbordar. L'any 1930 fou comprada per aquesta companyia la primera línia d'autobús, i sense descuidar els accessos des del cap i casal, també incorporava millor comunicació amb Lleida.

L'arribada per la Ribagorça va trigar una mica més tot i que la Primera del Flamisell ja va estar operativa només inaugurar-se, l'any 1913, la carretera que portava de la Pobla de Segur a Capdella, vinculada totalment a l'explotació hidroelèctrica i a les obres conseqüents. Progressivament aquesta empresa d'autobusos va expandir el servei; primer fins a Perbes, l'any 1929; després a Pont de Suert, l'any 1934, i finalment a Vilaller i Vielha, després d'inaugurar el túnel; però sobretot quan l'any 1952 el ferrocarril de Lleida a la Pobla de Segur va ser una realitat. Durant un quart de segle la manera més fàcil d'arribar des de la plana fins a l'Aran era el combinat tren-autobús, amb la Primera del Falmisell i passant pel túnel de Vielha. Mentre que aquells que venien de les terres més orientals era fer-ho per Artesa de Segre, pel port de Comiols i per la Bonaigua veure la capçalera de la Garona. Recordem que el darrer tram en obrir-se al tràfic rodat fou Escales, ja que quan es construí l'embassament l'any 1955 la pista que el vorejava va permetre transitar sense haver de pujar als passos tradicionals. Per tant, tot i que l'obertura del túnel de Vielha fou fonamental per a

La província de Lleida té una unitat geogràfica marcada pels tres rius que la solquen de nord a sud: el Segre i els seus afluents, la Noguera Pallaresa i la Noguera Ribagorçana, aquest fent frontera amb la d'Osca. De totes maneres hi ha dues unitats bàsiques: la plana i la muntanya (altiplans sud-orientals, Prepirineu i Pirineu)

la bona comunicació de la Val d'Aran, cal tenir en compte que la construcció dels accessos va anar una mica més tard i esdevingué la Pobla de Segur l'indret clau per pujar per la Bonaigua o per arribar al Pont de Suert. De fet, la salvaguarda del pas de Montrebei com a element natural destacat està determinada pel retard en la construcció de la carretera que segueix la Ribagorçana i que a la zona del Montsec va apostar més per fer la volta fins a Benavarri i estalviar una obra difícil, solament practicable per als vianants mitjançant un espectacular camí. De fet, aquest és el panorama que avui encara existeix i, tot i ser la via més ràpida, no baixa de dues hores la pujada, o baixada, de Lleida a Vielha. Tenint també en compte el fort trànsit, sobretot de camions, que suporta la carretera N-230. Tot i el sinuós recorregut que fa la ruta, és una via recta entre Tolosa i Lleida, per la qual cosa molts transportistes la fan com a camí habitual de pas, amb els inconvenients que el trànsit pesant suposa per a les poblacions per on passa i als usuaris de la ruta.

Darrerament, l'ambiciós projecte del 2004, de l'autovia A-14, va veient que no arriben els diners en els pressupostos anuals per anar fent quilòmetres. A dia d'avui solament n'hi ha 16 de fets, entre Alpicat i Almenar. Però el més greu és la progressiva retallada del mateix projecte: primer s'aturava a Sopeira, ara a Benavarri. L'aposta per dotar d'una via moderna i ràpida entre la plana i l'Aran sembla que va per a llarg.

I això que l'existència de l'aeroport Lleida-Alguaire, a tocar de l'autovia, faria aquesta opció encara més atractiva per animar els turistes a anar a les més llunyanes pistes de Baqueira, abans que les més properes d'Andorra, que és on els vols xàrter solen portar-los principalment avui. Aquesta vocació de Lleida per servir de llançadora des de la plana al Pirineu es posa de manifest en la denominació formal com a Lleida-Pirineus de la remodelada estació de ferrocarril, amb l'arribada de trens d'alta velocitat, cosa que no deixa de ser una mica sorprenent, ja que la muntanya segueix estant on sempre i les carreteres continuen sent vies no precisament ràpides i segures.

Per tant, el desig de l'himne aranès en els versos que segueixen està una mica lluny que sigui una realitat major que l'actual: "Nautes se son nautes / ja s'abaisharàn / es mies amoretes / que s'aproparàn."

Una primera conclusió

Tot i la dificultat geogràfica de comunicar l'Aran amb la plana meridional, tant per la llarga distància com per la complicada orografia que hi ha, cal reconèixer que l'existència de les dues valls de les Nogueres ha facilitat molt i ha convidat sempre a poder desplaçar-se amb relativa facilitat, sense menystenir els complicats congostos i els ports enlairats. El fet de la pertinença política de les capçaleres d'aquells rius a l'Aran posa de manifest una tendència natural a sobrepassar límits estrictes de la serralada i assegurar el lligam a través d'aquelles valls amb les terres del sud; voluntat ben evidenciada amb les modernes vies que per les dues valls permeten l'accés més permeable a través de l'impressionant Pirineu. De totes maneres el pes específic de la capital barcelonina va fer que els primers serveis d'autobusos foren més mirant cap als usuaris de l'est català, ja que la menor potència demogràfica feia menys atractiu el servei d'autobús des de Lleida, tot i que tampoc no va tardar massa a imposar-se, sobretot amb el magnífic complement que va ser el ferrocarril

de la Pobla. La zona de la Ribagorçana s'ha anat incorporant darrerament com a vial bàsic, però el projecte d'esdevenir un ràpid accés mitjançant autovia haurà d'esperar temps millors.

Lligams històrics

Els aranesos, com tots els pobles que viuen en altes muntanyes, tenen una cultura semblant als veïns, tot i que cada vall pot tenir alguns trets diferencials. Això passa amb les gents que tenen el Pirineu com a país, amb coses força comunes d'un extrem a l'altre de la serralada, especialment per compartir un mateix model econòmic basat en la ramaderia, el bosc i una agricultura de subsistència. Les relacions comercials també són importants, no sols per completar l'accés a d'altres productes o la venda dels propis, sinó a intercanvis de coneixença amb altres.

Dit això, l'Aran en època prehistòrica tenia una cultura força semblant a la de la resta del Pirineu, especialment de la part més central, on està situat. Lògicament els contactes amb la gent de la plana, tant del nord com del sud, seria un fet; tot i que és un tema poc estudiat, hi ha indicis per comprovar que tot i viure ben arrelats en la seva vall muntanyenca ja hi havia una relació amb els homes i dones de les terres planeres. Probablement la més fàcil relació amb la gent del nord va motivar que les semblances culturals fossin més marcades. Cal dir que aquesta relació no ha estat massa estudiada encara, però en aquest sentit vull recordar que des de la secció d'Arqueologia de la Diputació de Lleida han estat dues les línies de treball, *De l'edat del Bronze a l'època ibèrica: la dicotomia entre la muntanya i el pla i La coexistència de dos mons diferents: la cultura islàmica i la cristiana. El cas de les fortificacions de l'alta edat mitjana*, en les quals s'han encabint la majoria del projectes de recerca portats a terme.

Al mig del Pirineu

El caràcter totalment central i vinculat a la part més alta del Pirineu va fer que a partir de la modernitat que portaren els romans amb les seves vies, l'Aran restés en una posició més marginal i per tant el lligam directe amb les terres meridionals no fos tant freqüentat com ho podien ser els passos pels extrems est i oest de la serralada. Tanmateix la relació ancestral entre una banda i l'altra seguiria com sempre havia estat. Probablement cal esperar a ben entrada l'edat mitjana, i quan la frontera andalusina ja no és a la ciutat de Larida, conquerida l'any 1149 per Ramon Berenguer IV de Barcelona i Ermengol VII d'Urgell, per trobar un potenciament dels lligams entre el nord i el sud tot passant per la terra d'Aran. L'aposta per fer de la nova Lleida una ciutat destacada en el confí entre l'Aragó i Catalunya va contribuir a afavorir els lligams entre el país occità, amb la seva Tolosa, i el català amb la capital de la Terra Ferma.

El 12 de setembre de 1213 es produeix la batalla de Muret, on el somni d'un estat occitanocatalà queda estroncat amb la victòria francesa sobre els comtats septentrionals. L'Aran, no obstant, mantindrà la pertinença a la corona aragonesa, tot i que al llarg del segle XIII hi ha diversos intents de passar-la a la corona francesa. Finalment el rei Jaume II concedeix el privilegi de la Querimònia a la gent de la Val; el document és un reconeixement

formal a les seves peculiaritats i *de facto* esdevé una mena d'independència aranesa, ja que manté la dependència directa amb la corona i de tots era sabut que el pas per les muntanyes cap a les terres del sud era gairebé impossible durant els mesos d'hivern i difícil durant la resta de l'any amb l'excepció de la bonança estiuenca. Fou precisament el mes d'agost de 1313 quan una delegació de síndics aranesos baixa fins al castell del rei de Lleida a recollir, el dia 23, el preuat document. Evidentment les coses no foren fàcils els segles següents, però ja per sempre més la Querimònia seria per tothom acceptada i de fet ha estat la base de la Llei d'Aran actual que aprovà el Parlament de Catalunya l'any 2015. Penso que el fet que la Carta Magna aranesa fóra lliurada a Lleida simbolitza d'alguna manera el lligam més directe que sempre hi ha hagut entre els dos territoris menys llunyans que, per exemple, Barcelona.

L'eix Tolosa-Lleida

De fet, el lligam entre les terres occitanes de Lengadòc i Gasconha amb les catalanes de Lleida ha estat bastant constant. Probablement abans de la batalla de Muret el lligam entre l'Occitània i Catalunya era una realitat, però tot i que la derrota aragonesa provocà canvis importants, les relacions humanes i culturals no solament no es perderen, sinó que fins i tot augmentaren per la marxa d'aquells a qui no agradava la nova situació política. En aquesta línia tenim ni més ni menys que l'arribada del futur Jaume I al castell reial de Lleida per tal de rebre jurament de la noblesa, el 24 d'abril de 1214. Fou de camí cap al castell de Montsó de la mà del mestre de l'orde del Temple, Guillem de Mont-rodon, que havia anat a Carcassona a buscar-lo després que Simó de Montfort cedís a les pressions papals.

Precisament també del Carcassés era un dels trobadors més famosos, Raimon de Miraval, que patí la derrota de Muret i acabà el seus dies a Lleida. D'altres hi vindrien també i per això no va ser casual que després dels jocs florals celebrats a Tolosa l'any 1324 se'n fessin uns altres a Lleida l'any 1338, la primera població catalana a organitzar-los amb el patrocini del rei Pere el Cerimoniós.

Recordem que l'excusa formal de l'atac francès contra els comtats occitans era l'extensió de l'heretgia càtara, i la defensa que Pere el Catòlic en va fer no fou per qüestions religioses, ja que ell precisament no compartia la doctrina dels *bons homes*, sinó polítiques; per això quan fou derrotat i mort el rei aragonès, no solament Occitània va perdre la identitat política i va minvar la personalitat cultural, sinó que bona part de la població que seguia el culte albigès va passar el Pirineu i va trobar una mica de tranquil·litat en les terres catalanes i especialment en les lleidatanes, tot i que és una realitat poc estudiada. De fet la mateixa ciutat de Lleida va rebre població que fugia de la nova realitat esdevinguda al seu país, tot i que és més coneguda l'establerta a l'Alt Urgell, especialment al vescomtat de Castellbó, on a més se situa el *darrer càtar*.

En els últims anys diverses intervencions arqueològiques han posat en evidència l'important barri adober que hi havia a la ciutat de Lleida, entre el carrer del Carme i la muralla que anava paral·lela al riu, i on es conserva encara un carrer de Blanquers i un altre dit la Font de l'Aiguardent, que parla de la important capa freàtica que subministrava aquella

indústria medieval de transformació de les pells. Les primeres restes destacades varen aparèixer entre la Baixada de la Trinitat i la Baixada de l'Audiència, de les quals es pot visitar actualment l'espai del número 9 de la Rambla de Ferran; igual que una part del soterrani de la Diputació de Lleida i el solar adjunt, pendent de museïtzar, així com les noves restes aparegudes en l'adequació del futur museu Morera. Aquesta activitat destacada que tingué vida fins al mateix segle xx està vinculada amb la ramaderia, ja que tant els ovicàprids com els bovins eren els principals animals que proporcionaven les pells per a la transformació en els objectes que la societat del moment necessitava.

La Seu Vella de Lleida té capitells elaborats per escultors tolosans (foto Eloi Serrat. Amics de la Seu Vella)

No està tan estudiat el sector tèxtil, que també aprofitava la llana per elaborar els vestits d'ús més quotidià, però que va tenir un desenvolupament important i que d'alguna manera està recollit en la bonica llegenda que explica com va arribar a Lleida la sagrada i excepcional relíquia del Sant Bolquer de Jesús, el Sant Drap que es guardava a la Seu fins al tancament l'any 1707.

Aquesta relació agropecuària permet recordar la pràctica de la transhumància, la relació estacional que els pastors tenien entre la plana i la muntanya a través de camins ancestrals, cabaneres molt perdudes per les noves carreteres, però que encara permeten fer el tradicional viatge, si més no de manera testimonial. Si bé la curiosa imatge del pas dels ramats pel túnel de Vielha ja és cada cop més històrica.

Per tant, en aquestes tres activitats podem trobar una relació econòmica més entre les terres planes i la muntanya.

Tot i que no és el camí més freqüentat passar per la vall d'Aran per tal d'anar després cap a Sant Jaume de Compostel·la era una opció que no pot oblidar-se. Evidentment un cop a les valls meridionals l'opció d'arribar a Lleida i buscar el camí català era probablement poc practicada, ja que els pelegrins que empressin aquest pas podien anar-se desviant cap a l'oest, ja a Vilaller o Benavarri, per esmentar dos possibles alternatives a les diverses que es poden practicar.

Si bé pocs pelegrins des del nord s'arribarien fins a Lleida, sí que cal dir que la construcció de la Seu a partir de l'any 1203 comportà l'arribada de bons escultors; els primers segueixen influències italianes, però els segons les tenen ja clarament tolosanes i corresponen als capitells obrats a partir del 1215.

Emigració nord-sud

Un fenomen diferent però destacat és la forta emigració que sobretot durant el segle ^{xvi} viuran les terres del sud francès, i també del Pirineu, on una natalitat notable va dificultar que la gent pogués viure dels recursos de la terra. Per això el buit poblacional que hi havia en les terres catalanes va convidar a compensar-lo amb una marxa notable de persones. Precisament un testimoni d'aquest fet el trobem en el cognom Gascó, amb les seves variants: Gascón i Gastón, que trobem en l'actual població catalana i de manera especial en la de les comarques de Lleida. Un cas semblant podria ser el cognom Aran, gens rar a les terres del Segrià i de les Garrigues, si bé és més habitual a la Catalunya central i de llevant.

Probablement l'exemple més famós d'emigració seria els del Portolà. Originaris d'Arties, on es conserva la torre fortificada vora la capella a l'actual parador de turisme, relacionats amb la ramaderia es desplacen fins a Castellnou de Montsec i després a Àger i Balaguer; prop d'allí, a Os de Balaguer, va néixer Gaspar de Portolà, el més famós de la família, per haver esdevingut oficial de l'exèrcit espanyol i descobridor de les terres de la Baixa Califòrnia, en el que va ser la darrera expansió colonitzadora americana. Va ser governador a Mèxic i l'any 1785 torna a Lleida, on morirà l'any següent i és enterrat al convent de Sant Francesc, actual església de Sant Pere.

Forasters meravellats i excursionistes obligats

No cal dir que els camins de bast que fins al segle ^{xx} s'empraven en els escassos viatges que hi feia la gent, eren els que habitualment empraven els traginers o els professionals del transport mitjançant les rècules de mules. Els passos més habituals eren el Plan de Beret i el Pòrt de Vielha, després el Pòrt de la Bonaigua, el Pòrt de Güelhicrèstada, que dona a la vall de Boí, i el Pòrt dera Picada, emprat per anar a la Maladeta, ja que donava a la capçalera de l'Èsera. Des de França hi havia el Pòrt deth Portilhon i el Pònt de Rei, com a entrada fàcil des de França, seguint la llera de la Garona. Precisament aquestes vies tradicionals seran les emprades pels excursionistes, descobridors de les belleses del país pirinenc, dins de la pràctica de l'excursionisme a partir de les acaballes del segle ^{xix}, llavors tant cultural com esportiva. Personatges com mossèn Cinto Verdaguer, de camí cap a la Maladeta l'any 1882; membres del Centre Excursionista de Catalunya, com Ceferí Rocafort, que publica el seu pas l'any 1901, però sense cap dubte Juli Soler Santaló, que destaca amb la seva coneguda guia *La Vall d'Aran*, publicada en 1906 i que esdevé una fita, de les moltes que la seguiran. També és emblemàtica la visita que fa l'Institut d'Estudis Catalans l'any 1907 en la seva famosa missió arqueològica amb Puig i Cadafalch i Mn. Gudiol entre d'altres il·lustres. Resulta curiosa la visita editada l'any 1927 pel Real Automòbil Club un cop oberta la carretera de la Bonaigua. És curiosa la referència que Josep Bertrams dóna de la Val d'Aran com la Suïssa catalana en la seva guia publicada l'any 1928.

Val la pena recordar aquí que aquests camins naturals seran emprats pels que fugen de la Guerra Civil espanyola o, potser més encara, pels jueus que els anys quaranta escapen de l'horror nazi. Aquests darrers són objecte d'estudi per Josep Calvet, que ha dirigit el

projecte *Perseguits i salvats* i que la Diputació de Lleida ha divulgat recentment amb una exposició i un llibre amb diverses col·laboracions.

Però, parem atenció! Totes les visites estan pensades des de llevant. Què passa amb la plana? Resulta evident que el gros poblacional és Barcelona i el seu entorn i que la dificultat per traslladar-se a l'Aran és important. Una manera còmoda era fer-ho pel sud de França i entrar-hi pel nord, amb Les com a població duanera. L'obertura de la Bonaigua i del túnel canvià el panorama, però encara i això, ja hem vist que pràcticament fins als seixanta no hi ha accés directe per la Ribagorçana i que és el tren de la Pobla el que atansa els excursionistes meridionals a les muntanyes del Pallars, de la Ribagorça i de l'Aran.

Després de la guerra tenim la descoberta viatgera de l'Aran per literats com Cela o Espinàs, que hi fan un viatge a peu l'any 1956; d'altres menys coneguts com Castiella i el seu *Forastero en el Valle de Arán* ja el 1965 o la meravella graficoliterària del *Catalunya Visió* d'en Sirera i Vallverdú. O els *Matins de l'Aran* de Teresa Pàmies. O... En els setanta tenim obres com la de Salvador Ginesta o la d'Albert i Jacqueline Puigoriol o la de Ramon de Semir, de la ínclita editorial Alpina. Cada cop trobem més guies d'excursions amb diferents propostes, com les de Carles Gel, Xavier Gregori, Jordi Fernández i Vanesa Salvador, entre d'altres. Senderisme, en bicicleta, amb nens, a cavall, pujant als cims, fent la volta o la corona, o... Són moltíssimes les invitacions per gaudir de la Val d'Aran i això fa que avui sí que la relació tant de la plana com de llevant sigui més freqüent. Obres de divulgació com la de Manolo Maristany o la de Francesc Boya, que en aquest cas té el mèrit de ser del mateix Aran.

De totes maneres si volem ser justos ha estat l'esquí i especialment Baqueira-Beret el que ha fet que molta gent agafi el cotxe i s'atansi a gaudir i conèixer millor la terra aranesa. Tant de la zona barcelonina com de la lleidatana, de Navarra, el País Basc o Madrid, escolten el reclam hivernal que esdevé l'Aran i molts són conscients que també val la pena de descobrir-lo en altres èpoques de l'any. De vegades l'èxit comporta problemes i això fa que els embussos a Naut Aran siguin una realitat o que hagi calgut regular l'accés als Uells de Jòeu, però això evidencia que cada cop hi ha més gent que vol atansar-se al país aranès.

Una segona conclusió

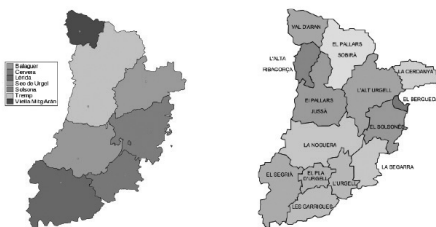
Les relacions entre la plana i la muntanya, tot i que sempre han existit, han estat molt condicionades a la realitat d'una geografia difícil. Precisament aquesta circumstància és la que ha fet que l'Aran esdevingui un estat autònom de fet i que la legislació actual reconegui la seva singularitat. Probablement el segle XIII és un dels que més ha vist relacions entre les dues zones i les conseqüències de la batalla de Muret han tingut molt a veure en que s'han desenvolupat les relacions històriques. Evidentment l'obertura de les noves vies de comunicació, el fenomen del turisme i especialment Baqueira Beret, han canviat totalment la interrelació entre dos indrets tan diferents i tan complementaris, tan separats però cada cop més propers.

Realitat política

El territori aranès està condicionat políticament a tres realitats administratives.

En primer lloc, i com ja hem vist, si bé el privilegi de la Querimònia donava a la Vall d'Aran una quasi independència de fet, no hem d'oblidar que per la seva vinculació directa amb el rei aragonès pertanyia formalment a la Corona d'Aragó, amb alguns períodes curts de domini francès, i també de lluites amb el comtat de Pallars. No cal insistir que la pertinença al regne del sud pirinenc li va permetre mantenir usos i costums, salvaguardar la seva cultura i de manera destacada la seva llengua. Per tant el seu destí polític va estar lligat al dels regnes peninsulars, amb la progressiva formació d'Espanya, sobretot amb el decret de Nova Planta de 1716, tot i que per la seva fidelitat al monarca Borbó no va patir cap repressió especial.

La segona realitat administrativa correspon a la subdivisió del territori espanyol en províncies per part del primer estat liberal espanyol. Després d'algunes propostes diverses, la província de Lleida es va constituir l'any 1833 tal com és ara. A *grosso modo* té una unitat geogràfica que la justifica: vertebrada pel curs del Segre i els seus dos gran afluents, la Noguera Pallaresa i la Noguera Ribagorçana, si bé aquest darrer en bona part del recorregut fa frontera amb la veïna província d'Osca, ja que una proposta, que lligaria amb una vella divisió medieval, posava el límit en el riu Cinca, però no va ser efectiva. Per l'est el límit correspon en bona mesura a la divisòria d'aigües, sobretot en la part sud-oriental, on els altiplans de la Segarra, amb el referent de la Panadella, inicien un cercle elevat que segueix per les Garrigues i que marquen clarament la diferència amb el clot que esdevé la depressió catalana, amb ciutats com Tàrrrega, Mollerussa i, evidentment, Lleida. Cap al nord el límit est no correspon al canvi de vessant, ja que a partir del Prepirineu, per la vall del Llobregós i sobretot pel Solsonès s'endinsa força en territori de la Catalunya Central, mentre que en la part estrictament pirinenca, per la Cerdanya, passa el contrari. Finalment tenim la meitat nord, a partir de Balaguer ja amb orografia ondulada, fins a arribar a l'estricta Pirineu. Allí, a l'angle nord-oest hi ha l'Aran, amb el 90% del territori que desaigua cap a l'Atlàntic, però amb un 10% que ho fa cap al sud, cosa que li dona una singularitat física a afegir a les

Resulta curiós que el partit judicial de Vielha (s. XIX) correspon exactament a la comarca d'Aran (s. XX), l'únic en què passa això

L'escut de Vielha sense els complements heràldics del municipal ha esdevingut el del partit judicial del mateix nom. A la Diputació de Lleida el podem trobar en el vell escut o en la bandera, en la façana (© J.R. González) i en el saló de plens del palau provincial (© E. Sarrat)

polítiques i les culturals que ja té. La província de Lleida, tot i que sembla que pot tenir data de caducitat, esdevé una realitat encara i sobretot per l'existència de les diputacions provincials, amb els importants recursos econòmics que gestionen. Com és sabut el territori provincial està subdividit en partits judicials, creats per donar jurisdicció als jutjats de primera instància i que també esdevenen les unitats electorals supramunicipals d'on surten els diputats provincials. Resulta interessant observar que la comarca de la Val d'Aran coincideix plenament amb el partit judicial de Vielha, l'únic que ho fa, ja que els altres no solament aglutinen més comarques, sinó que tampoc no s'ajusten als límits de cadascuna. Tampoc no podem deixar de banda que el primer gran hospital de referència per a la gent d'Aran és l'Arnau de Vilanova; quan el de Vielha no pot atendre convenientment els casos però no cal recórrer als de Barcelona, el de Lleida esdevé el lloc on són atesos amb les màximes garanties i sense haver d'anar a la capital catalana, que sempre està més lluny. Finalment la tercera realitat administrativa. L'actual divisió comarcal de Catalunya inclou el territori d'Aran com a comarca, si bé les lleis específiques li han donat una justa consideració especial, que s'evidencia a mantenir-la independent de les vegueries projectades. De fet aquesta nova divisió territorial catalana que vol substituir la provincial ja s'està aplicant en diverses comissions o delegacions territorials, com per exemple les d'àmbit cultural. Llavors veiem que la dualitat física que té la província lleidatana es consolida amb la formal denominació de la vegueria de Lleida, nom més adequat que el que en algun moment s'havia proposat, com ara vegueria de Ponent, per la part de la plana. Mentre que per la banda de muntanya pren la denominació d'Alt Pirineu, ens xoca sempre aquesta concreció ja que enlloc es parla de Baix Pirineu; millor, això sí, que Pirineu de Lleida, si bé sí que correspon al Pirineu occidental català. Sempre s'hi afegeix llavors la paraula *Aran*, la qual cosa li dona el reconeixement singular que té.

Reconeixements ultraaranesos

La ja esmentada Llei d'Aran reconeix com mai s'havia fet la idiosincràsia peculiar aranesa, si bé aquesta consideració diferencial de Catalunya envers la vall ja està recollida en el mateix estatut. Queda molt per fer, però cal dir ben clar que sempre s'ha estat i se segueix en el bon camí de respecte a una realitat que enriqueix el país. El fet més significatiu, força desconegut per a la majoria de catalans, és la cooficialitat de la llengua aranesa en tot el territori català, juntament amb el català i el castellà.

El Departament de Cultura de la Generalitat realitza diverses activitats, sovint en col·laboració amb les institucions

Les pintures murals del tram inferior de l'escala del palau de la Diputació de Lleida foren fetes per Josep Minguell l'any 2006. En la part dedicada al Pirineu destaca un túnel, molts dels que faciliten la comunicació en la muntanya però el rei dels quals és el de Vielha (© Diputació Lleida)

més implicades del territori, per difondre la cultura aranesa. Des de jornades o conferències fins a exposicions, com *Aranés er occitan de Catalonha* fins a la Mostra de Cinema Occità o el premi Robèrt Lafont, que des del 2010 reconeix i premia persones o entitats que s'hagin distingit per la defensa, la projecció i la promoció de la llengua occitana en qualsevol punt del domini lingüístic.

Els estudis oficials de la variant occitana que es parla a la vall i que el Conselh Generau d'Aran gestiona fan que Barcelona pugui donar, juntament amb Vielha, aquesta normalització en el coneixement de la llengua, sense oblidar que la Universitat de Lleida té una càtedra d'estudis occitans i ofereix una doble titulació en filologia catalana i occitana. Simbòlicament és important que el rei Jaume II, que va crear l'any 1300 l'Estudi General de Lleida, concedís tretze anys després el privilegi de la Querimònia des del castell reial de Lleida.

Fora de la vall garonesa, és en la Diputació de Lleida on l'Aran està més evidenciat. El reconeixement que la institució provincial té respecte als seus partits judicials permet que l'escut del partit judicial de Vielha, coincident amb el de la capital aranesa, llueixi en la bandera actual i en l'escut històric, ocupi el punt tres del cap del blasó. En els vitralls que hi ha al saló de plens de l'edifici, fets el segon terç del segle xx, el trobem en el primer del tercer finestral, sota l'escut de Catalunya i al costat del partit judicial de Sort. I en la façana del palau provincial, datable a final del segle xix, el veiem en el remat del costat esquerre de la façana. Finalment l'escala principal que comunica totes les plantes del palau està decorada amb frescos de la saga dels Minguell. Jaume, el pare, entre 1964 i 1965 va pintar en el tram superior al·lusions a la història de Lleida, començant per la Roca dels Moros de Cogul i acabant amb la figura de Gaspar de Portolà a Califòrnia. Josep, el fill, l'any 2002 ho va fer a la part inferior amb representacions dels paisatges del territori: el pirinenc, el secà, el reg i l'urbà. La part dedicada a la muntanya té dos elements característics: un campanar romànic i un túnel que passa sota d'una serra nevada, clara referència a la vall de Boí i al túnel de Vielha.

Depenent de l'organisme provincial trobem el Patronat de Turisme, que amb la campanya

El privilegi de la Querimònia fou lliurat pel rei Jaume II a la delegació de síndics aranesos en la gran sala del castell del rei de Lleida, el 23 d'agost de 1313. El 17 d'abril de 2011 es recuperà aquest espai del Turó de la Seu Vella per a la visita amb un acte al qual assistiren, d'esquerra a dreta: el Síndic d'Aran, Francesc Boya; el Cap de Govern d'Andorra, Jaume Bartumeu; l'arquebisbe d'Urgell i Copríncep d'Andorra, monsenyor Joan Enric Vives; Ferran Mascarell, Conseller de Cultura de la Generalitat de Catalunya; Àngel Ros, Alcalde de Lleida, i Josep Tort, director del Consorci del Turó de la Seu Vella. La Colha de Santa Maria de Mijaran portaren la música i les danses de l'Aran al punt més alt de la ciutat de Lleida (fotos 1. ©J.R. González/Amics Seu Vella. 2, © R. Bello. 3, 4 i 5, © H. Sirvent/Paeria de Lleida)

Ara Lleida, pren moltes vegades imatges de l'Aran per promocionar la riquesa turística lleidatana, especialment del Pirineu. També la fundació pública Institut d'Estudis Ilerdencs, que entre la seva producció editorial va publicar des del 1998 fins al 2010 la col·lecció *Solei d'Autan* amb dotze volums de temàtica variada.

Les diferents actuacions museogràfiques que s'han realitzat des de la secció d'Arqueologia de la Diputació de Lleida en el patrimoni del territori i que han tingut l'opció de fer plurilingüe el recurs audiovisual o escrit, juntament amb les llengües habituals com el català, el castellà, l'anglès i el francès, sempre s'ha fet també en aranès. Així podem veure en versió aranesa els dos audiovisuals

Tres actes acadèmics fets al castell del Rei i a la Seu Vella de Lleida per commemorar els 700 anys de la Querimònia. J. Busqueta i J. L. Sants, acompanyats del president de l'Associació Amics de la Seu Vella, parlaren respectivament de Jaume I i de la llengua aranesa. Finalment Jèp de Montoya realitza la glosa en el Dia de la Seu Vella 2013 (© J.I. Rodríguez/Amics Seu Vella)

que ajuden a fer entenedora i atractiva la visita al monestir d'Avinganya, al terme de Seròs. També els plafons de la "Ruta Robert Capa a Aitona", que permeten seguir actualment el recorregut que va fer l'il·lustre fotògraf de guerra el 7 de novembre de 1938 seguint la darrera ofensiva de l'exèrcit republicà a Catalunya. El nou espai "La Sínia", que al costat del palau de la Diputació mostra espectaculars restes arqueològiques de la muralla medieval i el barri adober, tindrà també la versió aranesa. Som conscients que els usuaris seran una minoria, i de fet hi ha molta gent que no ho acaba d'entendre, però és l'esforç per demostrar coherència amb la cooficialitat d'una llengua que a més està especialment implicada en el territori lleidatà.

Quan el 17 d'abril de 2011 el Consorci del Turó de la Seu Vella va inaugurar la rehabilitació del castell del Rei, que des de llavors està incorporat a la visita quotidiana, hi assistiren, a més del Conseller de Cultura, Ferran Mascarell, i de l'Alcalde de Lleida, Àngel Ros, el Síndic d'Aran, Francesc Boya, així com el Cap de Govern d'Andorra Jaume Bartumeu i l'Arquebisbe d'Urgell i Copríncep d'Andorra, monsenyor Joan Enric Vives. D'aquesta manera es recordava que a la sala noble que es conserva del vell edifici del segle XIII es va acordar el primer Pariatge andorrà, l'any 1278, per tal d'establir el Copríncipat com a fórmula pactada entre els dos senyors rivals per al domini de les Valls d'Andorra. De la mateixa manera l'any 1313 els Síndics aranesos recollien el document de la Querimònia, base del dret històric de l'Aran. Els Cavallets de Lleida i la Colha de Santa Maria de Mijaran ballaren per fer més lluïda la jornada.

Dos anys després l'Associació Amics de la Seu Vella va voler commemorar els quaranta anys d'existència retent a la vegada homenatge als 700 anys del privilegi de la Querimònia. Per aquest motiu en els actes del Dia de la Seu Vella de 2013 va donar-se, entre d'altres

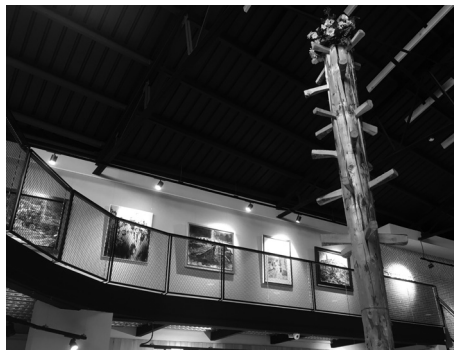
activitats, una especial atenció a l'Aran, amb les conferències de Joan Busqueta, professor de la UdL, *Jaume II, Lleida i la Val d'Aran: el privilegi de la Querimònia (a. 1331)* i de Jusèp Loís Sans, cap de Política Lingüística del Conselh Generau d'Aran, *Er aranés en Catalonha, aué*, les dues pronunciades al mateix espai on el rei lliurà el document als síndics aranesos feia set segles. El convidat a fer la glossa 2013 fou en Jèp de Montoya, cap de Cultura i Patrimoni del Conselh Generau d'Aran i com a colofó al lliurament de guardons tinguérem una jove Alidé Sants que ja començava a mostrar la seva vàlua artística. Finalment, el mateix 27 d'octubre tinguérem a la mateixa Seu Vella el festival de música i dansa "Sons de l'Aran" amb actuacions d'Es Corbilhuèrs Cantaires de Les i de Sarabat d'Aran.

Des de fa cinc anys, Lleida Televisió fa la retransmissió en directe de la *Crema deth Haro de Les*, un espectacle que representa esplèndidament la màgia de la nit de Sant Joan, la qual té una gran diversitat de manifestacions en molts llocs del Pirineu i de la plana, que amb falles i fogueres mantenen vius rituals ancestrals al voltant del solstici d'estiu.

Finalment tenim una interessant i recent iniciativa empresarial. Plusfresc sempre ha apostat per divulgar aspectes de les terres de Lleida en la seva cadena de supermercats. Al carrer Bisbe Ruano de Lleida té l'establiment Sunka, on a més de fer la compra quotidiana es pot gaudir de diverses activitats culturals i recreatives. La nova remodelació efectuada, a més d'augmentar la superfície, permet veure diferents al·lusions a la cultura i a la natura dels pobles lleidatans. En aquesta línia hi ha la col·locació d'un haro, d'uns quatre metres d'alçada, i que gairebé presideix el cor de la botiga. Justament en aquest espai hi ha l'accés a la primera planta, destinada a finalitats culturals i entre altres coses hi ha espai per exposar-hi obres d'art. Per a l'estrena s'ha col·locat els quadres guanyadors del premi que Plusfresc concedeix cada any al concurs de pintura ràpida "Turó de la Seu Vella". Per tant, en un espai tan quotidià

Sons de l'Aran. Festival de Música i dansa pel Dia de la Seu Vella 2013: Alidé Sans, Es Corbilhuèrs, cantaires i dansaires de Les i Sarabat d'Aran (© J.I. Rodríguez/Amics Seu Vella)

L'Haro plantat al supermercat Sunka de Lleida i l'exposició de quadres del Turó de la Seu Vella, tot una missatge del lligam de l'Aran amb Lleida (© J.R. González/Amics Seu Vella)

com un supermercat podem trobar la icona de Les en ple diàleg amb diverses maneres de veure la Seu Vella.

Una tercera conclusió

Tot i el desconeixement generalitzat que la majoria de la població té sobre la realitat diferencial aranesa, hem de reconèixer que actualment és el territori occità més ben considerat per l'estat al qual pertany. Evidentment el cas espanyol és ben diferent del francès i l'italià, ja que pel fet de formar part de Catalunya la consideració dels trets diferencials han estat reconeguts des del primer moment que l'autonomia catalana ha estat una realitat i s'han anat implementat progressivament, tot i que sempre amb moltes coses a millorar des de la perspectiva aranesa. Tanmateix cal reconèixer que la relació de Catalunya amb l'Aran és ben diferent de la catalana amb l'estat espanyol.

Tot i que les noves divisions territorials van donant reconeixença a la Val, no hem d'oblidar que l'existència de la província de Lleida, gestionada per la Diputació corresponent, fa que el lligam geogràfic, històric i cultural entre l'Aran i la plana de Lleida sigui una realitat present, amb normalitat, però desapercebuda en general.

Una bonica imatge que sembla apropar Lleida, presidida pel seu emblemàtic Turó de la Seu Vella, al Pirineu, concretament al Cotiella. Lluny, però a prop, i el sol de ponent il·lumina per igual als dos referents. (© E. Sarrat)

Conclusió final

El present treball ha volgut reflexionar sobre les relacions existents entre el singular país del Pirineu que és la Val d'Aran i la ciutat de Lleida, situada a poc més de 160 quilòmetres al sud, però que per ser la capital provincial i tenir una base geogràfica basada en els tres grans rius que baixen des del nord cap a l'Ebre, hi ha una facilitat *a priori* per mantenir uns lligams que després la història demostra que han existit però que a la vegada hi ha hagut moments també que no s'han tingut presents, tant per la gent de la plana com també pels mateixos aranesos, ben gelosos de la seva identitat.

Bibliografia

La majoria de les dades han estat consultades a <https://ca.wikipedia.org/>

GONZÁLEZ, J.-R. "Evolució conceptual i metodològica a través dels darrers 17 anys d'intervencions en arqueologia medieval i moderna de l'Institut d'Estudis Ilerdencs de la Diputació de Lleida. I Congrés d'Arqueologia Medieval i Moderna a Catalunya. Actes. 13, 14 i 15 de novembre de 1998. Barcelona 2000, p. 490-502.

GONZÁLEZ, J.-R.; XANDRI, J. "Museïtzació de l'església de l'antiga casa trinitària d'Avinyana. (Seròs, el Segrià). II Congrés Internacional sobre Museïtzació de Jaciments Arqueològics. Nous conceptes i estratègies de gestió i comunicació. Barcelona, 7, 8 i 9 d'octubre 2002, p.167-173.

NIÑA, M. *L'escultura del segle XIII de la Seu Vella de Lleida*. Tesi doctoral, dipòsit legal L. 1234-1214. Universitat de Lleida. <http://hdl.handle.net/10803/275936>.

SOL, S.; SERVERA, V.; IBARS, T. *El patrimoni cultural de la Diputació de Lleida*. Lleida: Diputació de Lleida, 2002.